

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده علوم اجتماعی

گروه علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی علوم سیاسی

عنوان پایان نامه

گفتمان پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی ایران

استاد راهنما:

دکتر طهماسب علیپوریانی

استاد مشاور :

دکتر قدرت احمدیان

نگارش:

مختار نوری

تیرماه 1389

دانشکده علوم اجتماعی
گروه علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم سیاسی

نام دانشجو:

مختار نوری

تحت عنوان:

گفتمان پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی ایران

در تاریخ	توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه	به تصویب نهایی رسید.
1- استاد راهنما	دکتر طهماسب علیپوریانی	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضاء
2- استاد مشاور	دکتر قدرت احمدیان	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضاء
3- استاد داور داخل گروه	دکتر محمد ابوالفتحی	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضاء
4- استاد داور خارج از گروه	دکتر مرتضی نعمتی زرگران	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضاء

سیاس و امتنان

پژوهش حاضر، مدیون راهنمایی و مشاوره‌ی اساتید محترم و مساعدت و همکاری انسانهای بزرگواری است. اکنون در این مرحله از زندگی علمی خود، بر خود فرض می‌دانم که از زحمات ارزنده‌ی آنان صمیمانه قدرداری نمایم. قبل از همه لازم می‌دانم که از زحمات بی‌شائبه و راهنمایی‌های ارزنده استاد محترم دکتر طهماسب علیپوریانی صمیمانه تشکر کنم که بی‌شک بدون همدلی و مساعدت وی پژوهش حاضر به انجام نمی‌رسید. همچنین از استاد عزیزم دکتر قدرت احمدیان صمیمانه تشکر می‌نمایم که زحمت مشاوره‌ی این رساله را پذیرفته و با راهنمایی‌ها و مشاوره‌های خود بر قوت و غنای آن افزودند. از دیگر اساتید گروه علوم سیاسی، آقایان دکتر ابوالفتحی، دکتر اخوان کاظمی، دکتر دانش‌نیا، دکتر خامه‌ای و دکتر سبزه‌ای از اساتید گروه جامعه‌شناسی سپاسگذارم، که هر یک به نحوی در دوران تحصیل و نگارش این رساله به بنده لطف داشته‌اند. همواره مدیون اساتید بزرگووارم، آقایان دکتر احسان خرم‌دره، همایون عباس‌آبادی و مرحوم حسین رضا اعظمی، در دوره‌ی کارشناسی علوم سیاسی خواهم بود که همواره مشوقم بوده‌اند.

همچنین از کارکنان کتابخانه دانشکده‌ی علوم اجتماعی، جناب آقای مرادی، خانم امیری و خانم ترک‌حصاری سپاسگذاری می‌کنم، که در طول نگارش این رساله همواره به بنده لطف داشته‌اند.

امیدوارم هیچ‌گاه محبت‌ها و همدلی‌های دوستان عزیز و همکلاسیهای خوبم که هر یک به نحوی در انجام این پژوهش مرا همراهی نموده‌اند، فراموش نکنم.

با سپاس فراوان تقدیم به :
پدر بزرگوار و مادر صبورم
که ساده آموختند زندگی یعنی: مدارا
و تمامی انسانهایی که دوستشان دارم
به امید شکوفایی
سارا، کیانا و امیرمحمد

معلوم نیست مردم چه برداشتی از من دارند، اما
من از نظر خودم آن پسرکی هستم که بر روی ساحلی
بازی می‌کند، و خود را هر زمان با یافتن ریگهای
صافتر و صدفهای زیباتر مشغول می‌دارد، در حالیکه
اقیانوس عظیم حقیقت همچنان در پیش روی او
ناشناخته باقی می‌ماند.

" ایزاک نیوتن "

چکیده

گفتمان مدرنیته با یک جهان بینی جدید که خردمحور و انسان‌گرایانه می‌باشد در تقابل با جهان بینی کلاسیک و قرون وسطایی ظهور کرد. این گفتمان حکایت از یک نگرش جدید به زندگی بشری دارد. با این وجود، گفتمان دینی انقلاب اسلامی به دلیل تأکید بر گزاره‌ها و احکام دینی به همراه گفتمان ساختارشکن پست مدرنیسم در تقابل با مدرنیته قرار گرفته‌اند، این تقابل در قالب دو گزاره توسعه و سیاست مورد بررسی قرار گرفت. هرچند فراروایت مدرنیته، توسط گفتمان‌های پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی مورد نقد قرار گرفت و این نقد باعث اشتراک دو گفتمان پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی شده است، اما این امر موجب نادیده گرفتن تفاوت‌های موجود میان گفتمان جوهرستیز پست مدرنیسم و گفتمان جوهرگرای انقلاب اسلامی نخواهد بود. گفتمان انقلاب اسلامی با آموزه‌ها و گزاره‌های دینی میل به یکسان‌سازی و یکپارچگی دینی دارد، در حالی که پست مدرنیسم از هر گونه یکسان‌سازی بیزار است.

کلید واژه‌ها: گفتمان، مدرنیته، پست مدرنیسم، انقلاب اسلامی، فراروایت، توسعه، سیاست، ساختارشکنی.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

کلیات پژوهش

طرح مسأله

2

پیشینه و ادبیات موضوع

4

سوال اصلی پژوهش

6

سوالات فرعی پژوهش

7

فرضیه‌ی اصلی پژوهش

7

فرضیه‌ی فرعی پژوهش

7

روش آزمون فرضیه اصلی

7

محدودیت و محدوده‌ی پژوهش

8

اهداف پژوهش

8

سازماندهی مطالب پژوهش

9

بخش اول: چارچوب تئوریک: روش - نظریه - مبناها

10

فصل اول: روش - نظریه و مبناهای معرفتی

11

مقدمه

12

1- مسئله روش و بحثی در باب آن: گفتمان

12

1-1- کلیات و مبانی تحلیل گفتمان

13

1-2- تقسیم بندی دانش و جایگاه تحلیل گفتمان

13

1-3- چیستی تحلیل گفتمان

15

1-4- تعاریف نظریه گفتمان

16

1-5- دلایل استقبال از تحلیل گفتمان

17

1-6- برخی نسبت سنجی‌ها میان رویکرد تحلیل گفتمان و دیگر رویکردها

19

- 19 1-6-1- تحلیل گفتمان و رویکرد اگزستانسیالیستی
- 20 2-6-1- تحلیل گفتمان و رویکرد پوزیتیویستی
- 20 3-6-1- تحلیل گفتمان و رویکرد هرمنوتیکی
- 21 7-1- جایگاه تحلیل گفتمان در گفتمان پست مدرنیسم
- 22 2- نظریه پردازان تحلیل گفتمان
- 23 1-2- زبانشناسی و گفتمان
- 23 1-1-2- ساخت گرایی و گفتمان
- 24 2-1-2- نقش گرایی و گفتمان
- 24 3-1-2- تحلیل انتقادی گفتمان
- 26 1-3-1-2- روث و داک: جامعه- زبانشناسی اجتماعی گفتمان
- 27 2-3-1-2- تون ون دایک: رویکرد اجتماعی - شناختی
- 28 3-3-1-2- نورمن فر کلاف: گفتمان، کردار اجتماعی زبان
- 30 2-2- فلسفه‌ی سیاسی و گفتمان
- 31 1-2-2- فوکو و تحلیل گفتمان
- 33 2-2-2- ارنستو لاکلاو و شنتال موفه و تحلیل گفتمان
- 34 1-2-2-2- مولفه‌های نظریه گفتمان لاکلاو و موفه
- 43 3- چارچوب روشی پژوهش
- 44 1-3- میشل فوکو: گفتمان: چارچوب کلان پژوهش
- 44 1-1-3- دیرینه شناسی
- 45 2-1-3- تبارشناسی
- 45 3-1-3- گفتمان
- 45 4-1-3- تعیین کنندگی گفتمان
- 46 5-1-3- گسست‌های معرفتی حاصل از تغییر گفتمان

46	6-1-3-سامان معرفت
47	7-1-3- گزاره
47	8-1-3- صورتبندی گفتمانی
49	2-3- مؤلفه‌هایی از لاکلاو و موفه در چارچوب روشی
50	1-2-3- ضدیت - غیریت
51	2-2-3- برجسته سازی و حاشیه‌رانی
51	3-2-3- ساختارشکنی
52	2- چارچوب نظری: پست مدرنیسم
52	1-2- کلیات و مبانی پست مدرنیسم
53	2-2- نسبت میان مدرنیسم و پست مدرنیسم
57	3-2- پست مدرنیسم و نقد خردباوری
58	4-2- برخی نظریه پردازان پست مدرنیسم
58	1-4-2- فردریش نیچه
60	1-1-4-2- نیچه پیش آهنگ پست مدرنیسم
61	2-4-2- ژان فرانسوا لیوتار
62	1-2-4-2- لیوتار: مانیفست پست مدرن
64	2-2-4-2- لیوتار و بازی‌های زبانی ویتگنشتاین
65	3-4-2- میشل فوکو
70	4-4-2- ژاک دریدا
73	3- مبناها در گفتمانها و الگوهای متعارض
73	1-3- گفتمان مدرن
74	1-1-3- معرفت شناسی مدرن
74	1-1-1-3- تجربه گرایی

75	3-1-1-2-خردگرایی
76	3-1-1-3-کانت: سنتز معرفت شناسی مدرن
77	3-1-1-4-گزاره‌های گفتمان نوظهور مدرنیته
77	3-1-4-1-1-فردگرایی
78	3-1-4-2-عقل
79	3-1-4-3-آزادی
80	3-1-2-هستی شناسی مدرن
80	3-1-3-انسانشناسی مدرن
82	3-2-گفتمان پسامدرن
82	3-2-1-معرفت شناسی پسامدرن
84	3-2-2-هستی شناسی پسامدرن
86	3-2-3-انسانشناسی پسامدرن
88	3-3-گفتمان انقلاب اسلامی: اندیشه‌ای دیگر
88	3-3-1-معرفت شناسی اسلامی
88	3-3-1-1-منابع شناخت
89	3-3-1-2-ارزش و جایگاه شناخت
90	3-3-2-هستی شناسی اسلامی
93	3-3-3-انسان شناسی اسلامی
97	نتیجه گیری فصل
98	بخش دوم: اشتراکات و افتراقات گفتمانی: از همدلی تا تعارض گفتمانی
99	فصل دوم: گفتمان پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی: فروپاشی و ساختارشکنی ذهنیت توسعه
	مدرن
100	مقدمه

- 100 1- نظریات نوسازی
- 100 1-1- مبانی نظریه نوسازی
- 102 2-1- بنیادهای تئوریک نظریه نوسازی
- 103 1-2-1- نظریات تکامل گرایانه: تبارشناسی توسعه
- 105 1-1-2-1- نظریه پردازان کلاسیک و تکامل گرا
- 105 1-1-1-2-1- آگوست کنت
- 106 2-1-1-2-1- هربرت اسپنسر
- 106 3-1-1-2-1- امیل دورکیم
- 108 2-2-1- نظریات کارکردگرایانه
- 108 1-2-2-1- تالکوت پارسونز
- 110 3-2-1- نظریات متأخر نوسازی
- 111 1-3-2-1- ویژگی های نوسازی متأخر
- 111 2-3-2-1- نظریه پردازان نوسازی متأخر
- 111 1-2-3-2-1- روستو
- 112 2-2-3-2-1- نیل اسملسر
- 112 3-2-3-2-1- هوزلیتز
- 114 2- پست مدرنیسم: فروپاشی ذهنیت توسعه ونفی روایت تک خطی مدرنیته
- 114 1-2- منتقدان الگوی توسعه و نوسازی به سبک غربی
- 115 2-2- تبارشناسی توسعه در گفتمان مدرنیته
- 116 3-2- پست مدرنیسم و نظریات توسعه
- 117 4-2- پست مدرنیسم: فروپاشی ذهنیت توسعه
- 118 5-2- پست مدرنیسم: ساختارشکنی توسعه
- 119 1-5-2- هویت انسان نو

120	2-5-2- منوط دوانگارانهای خود و دیگری
121	2-5-3- نفی کلیت تاریخ و قاعده عمومی
122	2-5-4- نفی فراروایت توسعه
126	3- انقلاب اسلامی واکنش به نوسازی و مدرنیزاسیون
127	3-1- جدال سنت و مدرنیته: مقاومت‌های مذهبی و نفی مدرنیته
131	3-2- انقلاب اسلامی: تزلزل در نظریات توسعه و نوسازی
133	3-3- آیت الله خمینی (ره): رهبر انقلاب و فرارفتن از زندگی مادی
134	3-4- از مدرنیسم به نظم اخلاقی
135	3-4-1- تغییر در پارادایم و تجدید حیات اسلام
137	3-5- گسست معرفت شناسانه: نظام جدید جمهوری اسلامی
138	3-5-1- شکل گیری یک دشمن: غیریت سازی با آمریکا
139	3-5-2- نفی غربزدگی
141	نتیجه گیری فصل
142	فصل سوم: گفتمان پست مدرنیسم و انقلاب اسلامی: نقد سیاست مدرن
143	مقدمه
143	1- مبانی سیاست مدرن
144	1-1- سپیده دمان سیاست مدرن: نیکولوماکیاوی
144	1-1-1- سیاست و اخلاق
145	1-2- دمکراسی و لیبرالیسم: صورتبندی غالب سیاست مدرن
146	1-2-1- دمکراسی و سیاست مدرن
146	1-1-2-1- لیبرالیسم و سیاست مدرن
149	1-2-1-2- نظریه قرارداد اجتماعی
151	1-2-1-3- پراگماتیسم

- 151 4-1-2-1- نسبی گرایی
- 152 5-1-2-1- اصالت برابری
- 152 6-1-2-1- خودمختاری فرد
- 153 7-1-2-1- حاکمیت مردم
- 153 3-1- دولت ملی: ساختار برآمده از سیاست مدرن
- 156 4-1- دولت مدرن: دولتی سکولار
- 157 5-1- رئالیسم: اوج مدرنیته سیاسی در روابط بین الملل
- 159 6-1- قدرت و دولت در اندیشه‌ی سیاسی و سیاست مدرن
- 160 2- پست مدرنیسم و سیاست مدرن
- 161 1-2- چرخش پسامدرن
- 162 2-2- دستور کار سیاست جدید پست مدرنیستی
- 164 1-2-2- سیاست پست مدرنیستی و جهانی شدن: جهانی شدن به مثابه پسامدرنیزاسیون
- 166 3-2- جنبش‌های جدید اجتماعی
- 168 4-2- چشم انداز پست مدرنیستی: ویژگی‌های دولت و سیاست جدید
- 169 5-2- پست مدرنیسم و اشکال جدید قدرت
- 172 6-2- کثرت گرایی در سیاست و به رسمیت شناختن دیگری
- 173 7-2- پست مدرنیسم در روابط بین الملل
- 175 3- انقلاب اسلامی و سیاست مدرن
- 175 1-3- بحثی تبارشناسانه: اسلام و مدرنیته‌ی سیاسی
- 176 1-1-3- فقدان مدرنیته سیاسی یا حضور مدرنیته در اسلام
- 180 2-3- انقلاب اسلامی: نقد سیاست مدرن
- 181 1-2-3- حاکمیت مطلق خداوند
- 181 2-2-3- قانون اساسی: مبنا

182	3-2-3- آیت الله خمینی (ره) و سیاست اخلاقی: نفی سکولاریسم
183	4-2-3- دین و سیاست در نگاه آیت الله خمینی (ره)
184	1-4-2-3- سیاست شیطانی یا سیاست فاسد
184	2-4-2-3- سیاست تک بعدی
185	3-4-2-3- سیاست الهی یا سیاست مطلوب
185	3-3- دولت دینی
186	4-3- نگاهی جامعه شناختی به ساخت دولت در جمهوری اسلامی ایران
192	نتیجه گیری فصل
193	فصل چهارم: افتراقات پست مدرنیسم و گفتمان انقلاب اسلامی: نفی فراروایت
194	مقدمه
195	1- پست مدرنیسم: نفی فراروایت
195	1-1- پلورالیسم مهم ترین ایسم در پست مدرنیسم
196	2-1- پست مدرنیسم: نفی حقیقت
197	3-1- پایان حقیقت: ظهور چشم اندازگرایی
198	4-1- نیچه: فیلسوف اخلاق ستیز
199	5-1- نیچه: نفی برابری و یکسان سازی
200	6-1- پست مدرنیسم و دین
201	7-1- نفی فراروایت: لیوتار
203	2- انقلاب ایران از کثرت گفتمانی تا انسداد گفتمانی
203	1-2- میشل فوکو و گفتمانهای متعارض در انقلاب ایران: انقلابی پست مدرنیستی
205	2-2- جوامع جدید: جوامع متکثر
206	3-2- فرایند گسترش و تثبیت اسلام سیاسی فقاهتی
206	1-3-2- آرایش گفتمانها پس از پیروزی انقلاب

- 206 1-1-3-2- گفتمان اسلام سياسي فقاهتي
- 207 2-1-3-2- گفتمان اسلام سياسي ليبرال
- 208 3-1-3-2- گفتمان اسلام سياسي چپ
- 208 4-1-3-2- گفتمان ملي گراي سڪولار
- 209 5-1-3-2- گفتمان ماركسيسم
- 209 2-3-2- تثبيت نشانه‌هاي گفتمان اسلام سياسي فقاهتي
- 210 1-2-3-2- مجازات اسلامي
- 211 2-2-3-2- جمهوري اسلامي
- 211 3-2-3-2- غيريت سازي با ملي گرايان و ماركسيست‌ها
- 212 4-2-3-2- مجلس خبرگان
- 213 5-2-3-2- ولايت فقيه
- 215 6-2-3-2- قانون اساسي
- 215 3-3-2- طرد و مقاومت: به حاشيه راني رقيبان و تثبيت اسلام سياسي فقاهتي
- 216 1-3-3-2- استعفاي دولت موقت و به حاشيه رفتن اسلام سياسي ليبرال
- 217 2-3-3-2- انتخابات رياست جمهوري و مجلس
- 218 3-3-3-2- انقلاب فرهنگي
- 219 4-3-3-2- انتخاب نخست وزير
- 220 5-3-3-2- عزل بني صدر و تثبيت اسلام سياسي فقاهتي
- 221 6-3-3-2- انحلال حزب توده و به حاشيه راني ماركسيسم
- 223 4-2- قدرت = حقيقت: يکپارچگي ديني و نفی چشم‌اندازهاي غير ديني
- 223 1-4-2- گفتمان اسلام فقاهتي راديڪال (1360-1368)
- 225 1-1-4-2- بازنگري قانون اساسي و ترميم ساختاري نظام
- 226 2-4-2- گفتمان اسلام سياسي محافظه کار (1368-1376)

226	1-2-4-2- نشانه‌ها و مفهومی‌های اصلی گفتمان اسلام سیاسی محافظه کار
227	1-1-2-4-2- ولایت مطلقه فقیه
227	2-1-2-4-2- حق حاکمیت الهی فقیه و نفی جمهوریت
228	3-1-2-4-2- آزادی
229	4-1-2-4-2- گزینش
229	5-1-2-4-2- محدودیت آزادی بیان و حرمت خرید و فروش کتاب ضاله
229	6-1-2-4-2- تعارض بنیادین فرهنگ اسلامی و غربی
230	7-1-2-4-2- تفسیر حداکثری از دین
230	8-1-2-4-2- نفی قرائت‌های متعدد از دین
231	9-1-2-4-2- مرجعیت انحصاری روحانیت در دین شناسی
231	10-1-2-4-2- اسلامی کردن دانشگاهها
232	5-2- سیاست خارجی جمهوری اسلامی: جهانشمولی و فرارفتن از مرزها
233	1-5-2- مرزهای قدرت و رسالت در جمهوری اسلامی ایران
234	2-5-2- اصول و اهداف کلان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
234	1-2-5-2- تلاش در جهت تشکیل امت واحد جهانی
235	2-2-5-2- حمایت از مستضعفین در مقابل مستکبرین
236	3-2-5-2- دفاع از حقوق مسلمانان
236	3-5-2- اهداف فراملی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
237	1-3-5-2- صدور انقلاب اسلامی
238	2-3-5-2- تشکیل جامعه جهانی اسلامی
239	نتیجه گیری فصل
240	فصل پنجم: نتیجه گیری کلی پژوهش
254-245	منابع و مأخذ

فهرست جداول و نمودارها

صفحه	عنوان
39	نمودار 1-1: دیدگاه‌های مختلف در تحلیل گفتمان
52	نمودار 2-1: تفاوت‌های میان مدرنیسم و پست مدرنیسم
98	جدول 1-2: سیر تکامل فکری، اجتماعی و سیاسی بشر
100	جدول 2-2: تمایز میان جوامع سنتی و جوامع صنعتی
102	جدول 3-2: متغیرهای الگویی پارسونز
116	نمودار 4-2: سیر تطور ذهنیت توسعه از نظریات کلاسیک تا ساخت شکنی پست مدرن
143	نمودار 1-3: سیر تحول دولت مدرن
154	جدول 2-3: تفاوت‌های دولت قدیم و دولت جدید

کلیات پژوهش

طرح مسأله

انقلاب اسلامی ایران در سال 1357، یکی از جنبش‌ها و تحولات اجتماعی مهمی به شمار می‌رود که به جهت زمانی در حد فاصل میان مدرنیته و پست مدرنیسم بوقوع پیوست. این انقلاب با ویژگی‌های ایدئولوژیک، دینی و ساختارشکن‌اش، موجب تحولات بزرگی در گستره‌ی اندیشه و عمل گردید. و از همان روزهای آغازین شکل‌گیری آن، توجه بسیاری از صاحب نظران و متفکران غربی را به خود جلب کرد، تا جایی که در حین تظاهرات انقلابی مردم ایران علیه رژیم پهلوی، شاهد حضور میشل فوکو*، متفکر پست مدرن فرانسوی در ایران هستیم و این حضور، دال بر اهمیت پدیده انقلاب اسلامی ایران برای متفکران غربی می‌باشد.

در هر صورت پیروزی انقلاب اسلامی زمانی صورت گرفت که هم به جهت نظری و هم در عرصه‌ی روابط بین الملل، جهان در دو اردوگاه سرمایه داری و کمونیسم تحت عنوان غرب و شرق قرار گرفته بود، اما انقلاب اسلامی با انتخاب واژه‌ی نه شرقی و نه غربی، نه تنها از وابستگی در عرصه‌ی روابط بین‌الملل به دو ابرقدرت آن روزگار فاصله گرفت، بلکه با نشانه گرفتن مبانی فکری آن دو ابرقدرت، به دنبال طرح مباحثی بود که فراروایت هر یک از این دو بلوک ایدئولوژیک را به چالش بکشد، و دو ابرقدرت فکری هم در سرکوب کردن جریان نوظهور انقلاب اسلامی در بحث کنار آمدن با حمله‌ی دولتی دیگر مثل عراق به ایران رضایت باطنی خود را ابراز نمودند. مسئله دیگری که باید به آن اشاره کرد این است که انقلاب اسلامی ایران ضمن اینکه ساختار یک نظام سلطنتی را ویران کرد، عرصه‌ی جدیدی برای آزمون، تأیید، تعدیل و ابطال بسیاری از نظریات و تئوریهای مرسوم و رایج در علوم اجتماعی بود.

حوزه‌ها و مفاهیم و نظریاتی در علوم اجتماعی وجود دارند که انقلاب اسلامی ایران بر آنها تأثیرگذار

بوده است. در این جا به موارد زیر اشاره خواهیم کرد:

---

* Michel Foucault.